

УДК 321.01

Ключник Р. М.,
кандидат політичних наук, доцент кафедри
політології, соціології та гуманітарних наук,
Дніпропетровський університет ім. Альфреда Нобеля
(Україна, Дніпро), nobelpolis@yandex.ru

ПОЛІТИЧНИЙ ПРОТЕСТ: ПОСТРАДЯНСЬКІ ОСОБЛИВОСТІ

Розкрито основні особливості виникнення та розвитку політичного протесту у пострадянських країнах. Проаналізовано найважливіші характеристики, що відрізняють політичний протест у колишніх радянських республіках від аналогічних феноменів на Заході. Досліджено вплив фінансово-промислових груп на протестну активність. Підкреслено, що під час протестних акцій у пострадянських країнах особливо часто застосовуються насильницькі методи боротьби. Подано стислу характеристику лівих та правих протестних рухів, підкреслено ідеологічну поляризованість як їх характерну рису. Застосовано цивілізаційну парадигму С. Гантінгтона для дослідження аксіологічної спрямованості політичного протесту. Розглянуто етнічний вимір протестної активності громадян. Виокремлено екологічний фактор розвитку протестних рухів, який є спільним для західних та пострадянських країн.

Ключові слова: політичний протест, політична система, політична криза, політичне насилля, політична ідеологія.

Проблематика політичного протесту все частіше привертає увагу дослідників. Актуальність даної теми обумовлена, по-перше, високим ступенем впливу протестних акцій на політичне життя суспільства, по-друге, появою нових, небачених раніше форм управління протестом, по-третє, глобалізацією протестних рухів, які вже неможливо обмежити державними кордонами.

Отже, метою нашої статті є розкрити основні особливості прояву політичного протесту на пострадянському просторі.

Протест як форма політичної участі є не новою темою для політологічних досліджень. Так, деякою мірою ця проблематика розглянута у працях класиків політичної науки І. Валлерстайна та С. Гантінгтона. Серед інших закордонних дослідників варто назвати А. Хоффлера, П. Кольє, К. Ліік та інших авторів. Пострадянські особливості протестів розглядають А. Мігін, С. Перегудов (Росія), а також українські автори В. Кравченко, О. Пилипенко, І. Рейтерович, О. Хижняк.

Втім, у вітчизняному політологічному просторі бракує наукових розробок, присвячених саме пострадянським особливостям політичного протесту, тим його рисам, які відрізняють його від західних зразків.

На нашу думку, першою особливістю політичного протесту в умовах декомунізації та спроби провести демократичні реформи (або створити видимість їх проведення) є поляризація протестних рухів. Ідеологічний плюралізм створює сприятливі умови для появи як поміркованих, так і радикальних рухів, які вдаються до неконвенційних дій. Російський дослідник С. Перегудов, аналізуючи ідеологічний спектр своєї країни, відзначає, що ностальгічні настрої та незадоволення існуючим станом речей створюють сприятливий ґрунт для зростання російського націоналізму. Вчений виокремлює особливий російський «младонаціоналізм», основу якого складають близько сорока націоналістичних (з них вісімнадцять радикальних) організацій [1, с. 79]. На протигагу їм у Росії існують радикальні ліві рухи «Авангард червоної молоді», «Революційний комуністичний союз молоді», «Соціалістичний опір» та інші [2, с. 79, 81]. Російські радикали з обох боків прагнуть до кардинальної трансформації політичної системи: праві – шляхом побудови національно-орієнтованої держави,

ліві – шляхом повалення (або суттєвої модифікації) капіталістичного ладу.

У Молдові поляризація між радикальними рухами лівого та правого спрямування була ще помітнішою. Ультраправі виступали (й подекуди виступають зараз) за об'єднання країни з Румунією, через що йменуються уніоністами. У 1991–1994 рр. уніоністська політична еліта на чолі з М. Снегуром перебувала при владі. Прагнення до румунізації та виключення російської мови з широкого вжитку призвело до масових протестів російськомовного населення, що масово підтримало ліві рухи. Це стало причиною Придністровського конфлікту, який не вирішено й до сьогодні.

Український політичний спектр також представлений, серед іншого, радикальними протестними рухами. На правому фланзі за роки незалежності постали «УНА–УНСО», «Відсіч», «Правий сектор», «Спільна справа». Варто погодитись з О. Пилипенко, яка підкреслює провідну роль у проведенні Євромайдану у 2013–2014 рр. [3, с. 241]. Стосовно ж ліворадикальних протестів, то вони здебільшого були поширені до 2010 р., особливо це було пов'язано з військовими навчаннями НАТО на території України. Протестувальників організовували нині заборонена КПУ та ПСПУ, що фактично зникла з політичного поля після 2014 р.

Другою особливістю політичного протесту на пострадянському просторі є високий рівень застосування насилля. Відповідно до припущення П. Кольє та А. Хоффлера, бідність і відсутність законних механізмів отримання доходів значно посилюють мотивацію індивідів до участі в актах насилля [4, р. 14]. Погоджуючись з ними, В. Кравченко зазначає, що недостатній рівень освіти, бідність, високий рівень безробіття, нерівномірний доступ до освітніх послуг досить часто розглядаються в якості основних елементів зростання ризиків застосування політичного насилля [5, с. 85]. Згадані негативні тенденції присутні у пострадянських країнах набагато більшою мірою, ніж на Заході.

Так, політичний протест у казахстанському Жанаозені супроводжувався небаченим раніше масштабом застосування насилля. Починаючи з травня 2011 р., працівники промислових підприємств (переважно нафтовидобувної галузі) періодично оголошували страйки з вимогою підвищення оплати праці. 16 грудня 2011 р. у центрі Жанаозена відбулися масові акції протесту, що переросли у зіткнення страйкуючих робітників з поліцією, тоді загинули більше десяти осіб. Дещо менший рівень насильства (але більший масштаб протесту) спостерігався у 2015 р. у Вірменії у відповідь на підвищення цін на електроенергію. Такі ж приклади, як масові заворушення біля парламенту Молдови, розстріл учасників Євромайдану в Україні, застосування спецназу проти мирних протестувальників на Болотній площі у Росії є настільки загальновідомими, що не потребують детального аналізу в рамках нашої статті.

Третьою важливою рисою політичних протестів на території колишнього СРСР є значний вплив етнічного фактору на мобілізацію учасників. Кордони радянських республік проходилися більшовиками часто без урахування ареалів розселення етнічних груп. Як наслідок, майже кожна нова держава має велику кількість національних меншин, іноді досить потужних. Дуже показовим є приклад країн Балтії, де російськомовна

меншість об'єднується за етнічною ознакою і веде у тому числі протестну діяльність. Яскравим прикладом є події навколо пам'ятника радянським солдатам у Таллінні, де російськомовна меншість вжила активних заходів із перешкоджання перенесенню монументу. Дані протестні акції були підтримані Москвою. Естонська автор К. Ліік заявила навіть про «бронзовий рік» у відносинах, згадуючи блокування посольства країни у Москві [6, р. 71].

Етнічний фактор відіграв потужну роль й у подіях у Киргизстані, де після революції 2010 р. узбецька національна меншість почала акції протесту, що переросли у міжетнічні сутички. В АР Крим ще до подій 2014 р. траплялися акції протесту кримських татар проти влади автономії. Після анексії півострова Росією та заборони Меджлису відбувалися акції протесту татар на кордоні з Кримом. У самій же Росії часто трапляються акції протесту етнічних росіян проти насильства з боку мігрантів.

В якості четвертої особливості протестів у країнах колишнього СРСР можна назвати помітний вплив олігархів та іноземне втручання (пряме чи опосередковане). Передусім необхідно зазначити, що роль і ступінь впливу великого промислово-фінансового капіталу на політичні та економічні процеси в різних країнах багато в чому визначалися тими умовами, в яких він формувався. Це пов'язано з тим, що перехідний період для пострадянських країн суттєво відрізнявся від перехідного періоду у Польщі, Угорщині, Чехії та інших країнах соціалістичного табору.

Так, країни Східної Європи не мали досвіду формування системи державних інституцій, необхідних для реалізації ринкових трансформацій. До того ж, тут давалася ознака системна криза народного господарства СРСР, структурна деформованість економіки, технологічна криза тощо. Крім того, населенню колишніх радянських республік здебільш притаманна антиринкова (колективістська) ментальність, брак навичок і традицій ринкових відносин, менша схильність до підприємництва.

Важливе значення для подальшого розвитку держав Центрально-Східної і Східної Європи мав процес приватизації, перебіг якої визначив основні контури не лише економічного, а й політичного розвитку країн регіону. В Україні та Росії головною метою приватизації – відокремлення колишньої державної власності від влади, а політики – від підприємництва не було досягнуто. Хаотичний, а подекуди й протиправний процес початкового нагромадження приватного капіталу призвів до формування великих фінансово-промислових груп, які чинять вплив на політику, у тому числі мобілізуючи громадян на протестні акції.

Український політолог І. Рейтерович ще у 2005 р. застерігав, що четверта влада (ЗМІ) в Україні і Росії майже повністю підконтрольна олігархам. В першу чергу це стосується друкованих ЗМІ, телеканалів, у меншій мірі – Інтернет-видань. ЗМІ перетворилися, по суті, на потужний засіб лобізму на загальногромадянському рівні інтересів ФПГ [7, с. 74]. Протест як форма політичної активності, відтак, або підтримується великим капіталом, або безпосередньо ним інспірується. Так, ще у 2012 р. російський бізнесмен та політичний в'язень М. Ходорковський заявив про необхідність ненасильницького протесту проти режиму В. Путіна, який порушує права і свободи людини. Грузинський олігарх, медіамагнат Б. Патаркацишвілі особисто брав участь у

протестах проти М. Саакашвілі у Тбілісі у листопаді 2007 р. Участь українських олігархів у розхищенні політичної стабільності та фінансуванні протестів (зокрема, на півдні та сході країни) варто розглянути окремо.

Нарешті, слід згадати ще одну визначальну особливість пострадянських протестних рухів, а саме їх чітко виражений аксіологічний характер. Наслідуючи тезу С. Гантінгтона [8] про зіткнення цивілізацій, можна розглянути цивілізаційно-аксіологічний вимір політичних протестів. Так, у Росії та Білорусі рушійною силою протестів є носії західних цінностей, тоді як у Латвії, Естонії, Молдові опозиція орієнтується на православну цивілізацію, з відповідним проросійським вектором протесту (і джерелами фінансування, зокрема).

Не можна пройти повз екологічного фактору виникнення протестних рухів, який, втім, не можна вважати суто пострадянською особливістю. Час від часу поблизу населених пунктів, де зберігаються шкідливі речовини чи боеприпаси, виникають стихійні мітинги, які іноді досягають своєї мети. Так, у 2009 р. акції протесту у Тернопільській та Львівській областях змусили владу ліквідувати сміттєзвалища біля населених пунктів. Прикладами таких рухів є й численні акції протесту проти незаконної забудови, особливо у столиці та обласних центрах. Так, у місті Києві за часів мера Л. Черновецького відбулися акції проти забудови скверу на Позняках, проти знесення будівель на Андріївському узвозі, акції протесту проти забудови ділянок на березі дніпровських заток тощо. У 2010 р. у Харкові було організовано рух проти будівництва автошляху через лісопарк. Найбільшу підтримку протестній позиції активісти громадських організацій висловили жінки порівняно з чоловіками, особи старшої вікової групи, а також потенційний електорат опозиційних партій (блоків) [9, с. 45].

Стурбованість людей середовищем проживання знаходить відображення не тільки в екологічному русі; захист екологічних цінностей політичні та громадські діячі використовують у боротьбі за владу в місті. Цю тенденцію відзначив І. Валлерстайн: «Екологія перетворилася на серйозну політичну проблему в багатьох частинах світу. З'явилися навіть досить сильні політичні рухи, організовані в ім'я захисту навколишнього середовища від подальшого руйнування. Звичайно, актуальність проблеми оцінюється в нашій дні по-різному – одні кажуть про наближення кінця світу, інші вважають, що питання можна швидко вирішити на суто технічному рівні» [10, с. 105]. Втім, на нашу думку проблема забруднення навколишнього середовища є набагато більш актуальною у колишніх радянських республіках, ніж на Заході.

Отже, можна зробити висновок, що у більшості пострадянських республік широкого поширення набули протестні рухи, які, розвиваючись за загальносвітовими тенденціями, тим не менш, мають низку особливостей. До них можна віднести високу поляризацію протестних рухів, високий рівень насилля, високий вплив етнічних факторів, цивілізаційну детермінанту у формуванні протестних груп, помітний вплив олігархів та закордонного капіталу. Втім, включеність пострадянського простору до планетарних тенденцій детермінує й наявність схожих рис: екологічний фактор протестного руху, звична практика мобілізації учасників через Інтернет, практика електронних петицій тощо. Перспективи подальших досліджень політичного протесту на пострадянських теренах вбачаємо у дослідженні

саме спільних рис українських, інших пострадянських та західних протестних рухів, а також детальнішому вивченні глобальних тенденцій розвитку феномену протесту.

Список використаних джерел

1. Перегудов С. П. «Русский вопрос» в контексте этнонациональных отношений в РФ / С. П. Перегудов // Полис. Политические исследования. – 2013. – №3. – С.74–86.
2. Митин А. А. Левые радикальные молодежные организации в современной России: формы деятельности и идейные основы / А. А. Митин // Вестник ПАГС. – 2012. – Вып.32. – С.78–82.
3. Пилипенко О. В. Громадські рухи як чинник динамізації суспільних трансформацій / О. В. Пилипенко // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2014. – Вип.7. – С.238–243.
4. Collier P. Hoeffler A. On the Incidence of Civil War in Africa / P. Collier, A. Hoeffler // Journal of Conflict Resolution. – 2002. – №46 (1). – P.13–28.
5. Кравченко В. Ю. Соціально-економічні детермінанти політичного насильства / В. Ю. Кравченко // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Політологія». – 2015. – №1. – С.81–90.
6. Liik K. The Bronze Year of Estonia–Russia relations / K. Liik // Estonian Ministry of Foreign Affairs Yearbook. 2007. – URL: http://www.vm.ee/sites/default/files/content-editors/web-static/053/Kadri_Liik.pdf (date of view: 29.09.2016).
7. Рейтерович І. Політичний вимір діяльності ФПГ у державах перехідного типу / І. Рейтерович // Політичний менеджмент. – 2005. – №1. – С.70–77.
8. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.
9. Хижняк О. В. Колективні протестні дії мешканців міста: локальність дії і глобальні проблеми / О. В. Хижняк // Наукові праці (Видання ЧДУ імені Петра Могили). Серія «Соціологія». – 2011. – Т.156. – Вип.144. – С.43–46.
10. Валлерстайн І. Конец знакомого мира: Социология XXI века / И. Валлерстайн; пер. с англ. под ред. В. И. Иноземцева. – М.: Логос, 2004. – 368 с.

References

1. Perehudov S. P. «Russkyi vopros» v kontekste etnonatsyonalnykh otnosheniy v RF / S. P. Perehudov // Polys. Polytycheskye yssledovaniya. – 2013. – №3. – S.74–86.
2. Mytyn A. A. Levye radykalnye molodezhnye orhanyzatsyy v sovremennoy Rossyy: formy deiatelnosti y ydeynye osnovy / A. A. Mytyn // Vestnyk PAHS. – 2012. – Vyp.32. – S.78–82.
3. Pylypenko O. V. Hromadski rukhy yak chynnyk dynamizatsii suspilnykh transformatsii / O. V. Pylypenko // Filosofia i politolohiia v konteksti suchasnoi kultury. – 2014. – Vyp.7. – S.238–243.
4. Collier P. Hoeffler A. On the Incidence of Civil War in Africa / P. Collier, A. Hoeffler // Journal of Conflict Resolution. – 2002. – №46 (1). – P.13–28.
5. Kravchenko V. Yu. Sotsialno-ekonomichni determinanty politychnoho nasyllia / V. Yu. Kravchenko // Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriya «Politolohiia». – 2015. – №1. – S.81–90.
6. Liik K. The Bronze Year of Estonia–Russia relations / K. Liik // Estonian Ministry of Foreign Affairs Yearbook. 2007. – URL: http://www.vm.ee/sites/default/files/content-editors/web-static/053/Kadri_Liik.pdf (date of view: 29.09.2016).
7. Reiterovych I. Politychnyi vymir diialnosti FPH u derzhavakh perekhidnoho typu / I. Reiterovych // Politychnyi menedzhment. – 2005. – №1. – S.70–77.
8. Huntington S. Stolknovenye tsyvylyzatsyi / S. Huntington. – M.: ООО «Yzdatelstvo AST», 2003. – 603 s.
9. Khyzhniak O. V. Kolektyvni protestni dii meshkantsiv mista: lokalnist dii i hlobalni problemy / O. V. Khyzhniak // Naukovi pratsi (Vydannia ChDU imeni Petra Mohyly). Seriya «Sotsiolohiia». – 2011. – T.156. – Vyp.144. – S.43–46.
10. Wallerstein I. Konets znakomoho myra: Sotsyolohiya XXI veka / I. Wallerstein; per. s anhl. pod red. V. Y. Ynozemtseva. – M.: Lohos, 2004. – 368 s.

Kliuchnyk R. M., Candidate of Political Sciences, Associate Professor of Department of Political Science, Sociology and Humanities, Alfred Nobel University (Ukraine, Dnipro), nobelpolis@yandex.ru

Political protest: post-Soviet peculiarities

Main peculiarities of emergence and development of political protest in post-Soviet countries are considered. Main characteristics that distinguish political protest in former Soviet republics from such phenomena in the West are considered. The

influence of financial and industrial groups on protest activity is considered. It is underlined that forcible methods of political struggle are often used during protest actions in post-Soviet states. Leftist and rightist protest movements are briefly characterized, ideological polarization as their distinctive feature is underlined. The theory of S. Huntington is used to explain axiological dimension of political protest. Ethnic dimension of protest is considered. Ecological factor of protest movement development is considered as the common one for Western and post-Soviet countries.

Keywords: political protest, political system, political crisis, political violence, political ideology.

***

УДК 316.75

Сичик К. Б.,
аспірантка кафедри теорії та історії політичної науки
філософського факультету, Львівський національний
університет ім. Івана Франка (Україна, Львів),
Syuchk.Kateryna@gmail.com

МАЙБУТНЄ ЄС В ЕПІЦЕНТРИ КРИТИКИ КАПІТАЛІЗМУ: СЕМІОТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЯК МЕТОД ВИЯВЛЕННЯ ІДЕОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМАТИК

Кризу призму зовнішньоекономічної діяльності та сутнісних особливостей дискурсу добробуту та політичного розвитку розглянуто основи кризи соціально-політичної організації ЄС. Здійснено ретроспективу деяких значимих макроекономічних активностей інститутів ЄС. Проаналізовано значення Лісабонського договору в процесі формування подальшої стратегії зовнішньоекономічної політики ЄС. Досліджені сутнісні особливості відтворення ідеологем неоліберального глобального дискурсу в процесах культурного та економічного самовиробництва країн сучасної Європи. Систематизовано розуміння суспільства споживання, що склалося у контексті лівій критики політичної теорії неолібералізму. Розглянуто один з процесів формування альтернативного критичного дискурсу.

Ключові слова: постструктуралізм, «культурні дослідження» неолібералізм, глобальний ринок, корпорація, праця, експлуатація, дискурс, суспільство споживання.

До кінця ХХ століття у світі існували різні економічні системи, що конфліктували між собою, серед яких виділялися капіталізм і соціалізм [8, с. 84]. Із занепадом соціалізму в країнах Східної Європи та СРСР неолібералізм – сучасна форма капіталізму – почав переважати на планеті, долаючи національні кордони. Відбувається глобалізація економіки. Економічно самодостатні держави починають відходити в минуле. Як наслідок – вплив і влада президентів «Сіті-банку» або «Хонди» стають сильнішими, ніж президентів чи прем'єр-міністрів багатьох країн. Управлінці у сфері економіки зосереджують у своїх руках більше влади, ніж політики в парламенті або у виконавчих структурах.

Привнесення ліберальної політики у ранг «найкращих» політичних практик зумовив вироблення альтернативним полюсом «лівих» науковців «нових істин». І об'єкт таких досліджень – мова (дискурс, ідеологія і т.д.), методи пізнання, які пропагувала ліва філософія життя, остаточно утвердили у науковому мисленні факт, що вдала інтерпретація текстів та дискурсів сьогодні може надати значно більше емпіричних даних ніж будь-які наймасштабніші польові дослідження.

Цікавим у цьому контексті є проект «cultural studies» (культурні дослідження (далі – КД), який об'єднував марксистсько орієнтованих англійських дослідників, що вивчали ЗМІ, популярну культуру, субкультуру і повсякденність. Розробка проблеми ідеології в цих дослідженнях заснована на засадах структуралістського марксизму і концепції гегемонії А. Грамші, слугувала в 1970–1980-х рр. стрижнем діяльності вчених.

Теоретики КД сприймали семіотичний аналіз як найбільш адекватний метод виявлення ідеологічних